

НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

Корінний В.І., Страшевська Л.В.

Буцький каньйон

Розташований на р. Гірський Тікич в с-щі Буки Маньківського р-ну Черкаської обл., звідки й отримав свою назву. Координати Google: 49° 5'27.36"Пн, 30°23'50.63"Сх.

Виникнення геосайту зумовлено існуванням у центральній частині щита однієї з найбільш високо піднятих ділянок фундаменту та невинною ерозійною роботою р. Гірський Тікич. Протікання річки у скелястих берегах, очевидно, і дало назву самій річці, на противагу Тікичу Гнилому.

Геосайт включає не лише власне каньйон та його окремі скелі, але й штучні утворення: руїни давнього водяного млина та гідроелектростанції, дамбу, дериваційний канал і колишні каменярні. З огляду на це, відповідно до існуючих класифікацій геологічних пам'яток, геосайт «Буцький каньйон» слід віднести до комплексних геосайтів, в якому присутні, крім власне геоморфологічної, петрографічна (петрологічна) та геоісторична складові. Останні дві складові, на нашу думку, є похідними від геоморфологічного чинника, тому виділення комплексних геосайтів (геологічних пам'яток) як у цьому випадку, так і в цілому недоцільно. Навряд чи знайдеться якийсь «чистий» геосайт, де були б відсутні інші геокомпоненти.

У чотирьохтомнику «Геологічні пам'ятки України» [2] в межах геосайту виділяються: 1) каньйон р. Гірський Тікич; 2) скеля Родіонова; 3) скеля Мокрицька; 4) скеля Вороняче гніздо; 5) вироблений гранітний кар'єр. У «Геологические памятники Украины: Справочник-путеводитель» [1] в межах геосайту «Буцький каньйон» виділено лише: 1) скелю Родіонова та 2) водоспад Вир. Отже всі раніше виділені геологічні пам'ятки природи є одним єдиним геосайтом представленим Буцьким каньйоном, що включає похідні від нього елементи: гідротехнічні інженерні споруди млина та ГЕС, водоспад Вир, каменярні й окремі скелі, що складають стрімчаки каньйону (Родіонова, Мокрицька, Вороняче гніздо) та розкидані по руслу каміння з власними назвами (Бегемот, Роман і Романиха, Розбите серце, Золота рибка). У зазначеному чотирьохтомнику всі ці утворення пропонується розглядати як єдину ландшафтно-геоморфологічну та геологічну пам'ятку – каньйон р. Гірський Тікич, який, на думку авторів, повинен скласти основу майбутнього геолого-ландшафтного заповідника державного значення.

Мальовничий правий берег каньйону вкритий дубово-грабовим лісом та чагарниками глоду й аличі. Лівий берег примикає до людських поселень, які раніше входили до складу села Антонівка, а зараз є присілком Буків.

Водоспад Вир знаходиться нижче греблі і мосту. За ним власне починається Буцький каньйон. У строгому значенні слова «водоспадом» це місце назвати важко, вода не спадає, а лише круто стікає природним жолобом, сформованим у тілі масивного кам'яного плато. Висота водоспаду вздовж короткого катету становить близько 2 м. Найбільш мальовничо він виглядає під

час великої води – навесні і восени. З 1972 р. водоспад має статус гідрологічної пам'ятки природи.

Буцький каньйон має довжину близько 2,5 км (від греблі ГЕС до другого автомобільного мосту), глибину до 25 м, ширину 20-80 м і представлений різної форми прямовисними скелями, порогами, перекатами та плесами р. Гірський Тікич. Скелясті утворення складені кристалічними породами неоархею (амфіболіти, кристалосланці та гнейси росинсько-тікицької серії і діорити та плагіограніти тетіївського комплексу) та палеопротерозою (антонівські граніти і пегматити уманського комплексу).

Родіонова скеля, як називає її місцеве населення, має висоту 10-15 м і розташована в центральній частині каньйону на лівому березі р. Гірський Тікич. Її назву пов'язують з іменем українського петрографа – дослідника залізних руд Кривбасу С.П. Родіонова; за версією місцевої легенди – за іменем українського козака, який колись тут загинув. Скеля Родіонова, як і скельний уступ розташованої неподалік каменярні, складені кварцовими діоритами і діоритами тетіївського комплексу із ксенолітами амфіболітів росинсько-тікицької серії, прорваних жилами пегматитів уманського комплексу.

Кварцові діорити й діорити представлені сірими чи зеленувато-сірими рівномірно-зернистими, дрібно- та середньозернистими породами, що складаються з плагіоклазу (олігоклаз-андезину) – 40-65%, кварцу – 0-25%, мікрокліну – 0-15%, рогової обманки – 5-15%, біотиту – 7-12%. Структура гіпідіоморфнозерниста, текстура масивна [4].

Пегматити добре помітні завдяки своїй грубо- і гігантозернистій структурі. Вони мають здебільшого світло-сіре, інколи рожеве забарвлення і складені польовим шпатом (мікрокліном) і кварцом. Вони трапляються у всіх частинах каньйону, але найбільше їх у верхній частині, біля водоспаду Вир та у стінці вже згаданої каменярні на лівому березі Гірського Тікичу між старим млином і приміщеннями ГЕС.

Вниз за течією скелю Родіонова вінчає нагромадження плескатих багатотонних каменів з ознаками впорядкованого їх розміщення. Тому популяризатори Буцького каньйону нерідко називають це місце Українським Стоунгенджем. Навпроти нього, на правому березі, знаходиться скеля Вороняче гніздо, яка завдяки 25-метровій висоті і поперечному положенню формує найвужче місце каньйону. Місцеві кажуть, що колись в одній із скельних заглибин знаходилось вороняче гніздо, яке і дало назву скелі. Також ця скеля привертає увагу матрацеподібними окремостями та різнонаправленими тектонічними і денудаційними тріщинами.

Нижче по річці на лівому березі після незначного пониження скельного уступу розташована 18-метрова скеля Мокрицька. Вона, як і скеля Вороняче гніздо, складені рожево-сірими антонівськими гранітами уманського комплексу. Тут та в інших місцях лівого борту каньйону антонівські граніти утворюють дайкоподібні тіла потужністю до 6 м з чіткими, прямолінійними контактами.

Більш сприятливими умовами для вивчення антонівських гранітів і деяких інших порід є у неподалік розташованому виробленому Антонівському кар'єрі, який знаходиться на правому березі річки за 400 м від її русла. Кар'єр у чотирьохтомнику [2] описаний як окрема геологічна пам'ятка природи «Відслонення молібденітвміщуючого пегматиту в смт Буки». Окрім того, очевидно, цей кар'єр є петротипом антонівського граніту, який у різний час

вивчали В.М. Чирвінський, Ю.Ю. Юрк, І.Б. Щербаков. Також дайки невивітрених антонівських гранітів, та породи (амфіболіти, кристалосланці), які вони перетинають відслонюються у безіменному неробочому кар'єрі, що знаходиться на лівому майже прямовисному береговому схилі річки, у невеликому її завороті за чотири сотні метрів вище другого автомобільного мосту. Тут можна спостерігати численні різноорієнтовані жили рожевого аплітового та апліт-пегматоїдного гранітів, які січуть як антонівські граніти, так і амфіболіти з кристалосланцями та гнейсами. З цими січними гранітами й пов'язана молибденітова мінералізація Антонівського кар'єру. Антонівський граніт світло-сірий, рівномірнозернистий, середньозернистий з масивною текстурою. Більшість антонівських гранітів належить до лейкократових відмін. Середній мінеральний склад (у %): мікроклін – 33,4; олігоклаз – 31,9; кварц – 29,7; біотит – 3,6; другорядні і акцесорні мінерали – мусковіт, хлорит, епідот, цоїзит, апатит, магнетит, циркон, пірит, рутил. Мікроклін і плагіоклаз містяться в породі приблизно в однакових кількостях. Біотит червонувато-коричневий, мусковіт-зований [6]. Співвідношення калішпату та плагіоклазу не є сталим: у деяких різновидах цих гранітів переважає плагіоклаз. Насамперед це стосується мезократових відмін, які також відрізняються дещо меншим вмістом кварцу та більшим – біотиту [3].

За результатами геохронологічних досліджень нижня вікова межа утворення антонівських гранітів може досягти 2080 млн. років, що співпадає з початком формування й уманського комплексу [3].

Амфіболіти в зазначених кар'єрах та в інших місцях каньйону темно-сірі, майже чорні, дрібно- та середньозернисті, масивні. Породоутворюючі мінерали представлені роговою обманкою й плагіоклазом, другорядні – кварцом і біотитом. Такого ж кольору і близького мінерального складу кристалічні сланці та гнейси, але від амфіболітів відрізняються текстурою: сланцюватою і гнейсовою відповідно.

Січні тіла аплітових і апліт-пегматоїдних гранітів, що мають вигляд жил чи примхливих прожилків незначної потужності (рис. 1) є наймолодшими кристалічними утвореннями каньйону. Вони найчастіше контрастно виділяються рожевим і червонуватим кольором на фоні сірих давніших порід.

Потужний гірськорічковий потік здавна використовувався як джерело дармової енергії. Споконвіків Буки славились водяними млинами, які увічнив на своїх малюнках французький художник, архітектор і мемуарист Жан Анрі Мюнц, котрий подорожував цими краями у 1781 році. Звісно, що тих млинів немає й сліду. Млин, залишки якого збереглися донині був побудований у середині 19 століття. Точно хто і коли його тут побудував вже невідомо. До приходу більшовиків млин використовувався за призначенням, пізніше механізм млина розібрали, а будівля була кинута напризволяще. Зараз руїни приватизовані, покриті сучасним дахом і робляться намагання пристосувати їх до зростаючих туристичних потреб.

Виходячи з радянського плану ГОЕЛРО в кінці 1920-х років в Буках було збудовано одну з перших на малих річках України гідроелектростанцію. Вирішальне значення для вибору місця будівництва мав значний перепад води на відтинку каньйону Гірського Тікича. Електростанцію запустили 6 листопада 1929 року, приурочивши запуск 12-й річниці Жовтневого перевороту. Вона отримала ім'я «всеукраїнського старости» Г.І. Петровського. Це була перша ГЕС на теренах

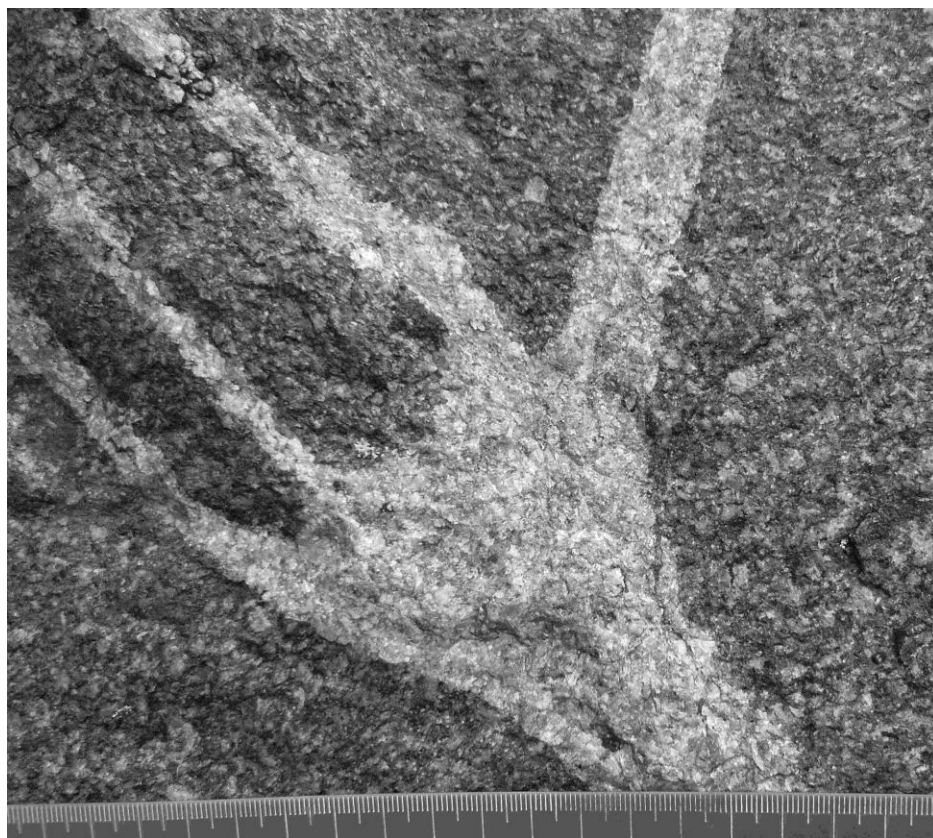

Рис. 1. Антонівський граніт із жилами апліт-пегматоїдного граніту, що нагадують відбиток кисті прибульця

сучасної Черкаської області і вважалася найкращою ГЕС України. Буцька ГЕС – типова дериваційна станція. Гребля залізобетонна, водозливна довжиною біля 90 м. Нерегульований водозлив утворює штучний водоспад висотою близько 2 м, мальовничість якого залежить від кількості води в річці. З правого берега в греблі створено затвор, через який вода проходила в дериваційний канал ГЕС. З лівого берега біля високих очеретів височіє постамент з бюстом без голови – рештки пам’ятника вождю міжнародного пролетаріату.

Уявна реконструкція початкового вигляду інженерних споруд ГЕС виглядає комплексно, завершено і досить привабливо.

На ГЕС було встановлено 3 горизонтальні реактивні турбіни. Потужність трьох агрегатів становила тоді 0,57 МВт. У довоєнний час станція забезпечувала енергією місцеві колгоспи, 2 цукрових і спиртовий заводи, 6 млинів, 7 майстерень, 3 маслобійні, 8 радіовузлів, 16 кормопунктів, а також приватні оселі. За високі показники своєї діяльності колектив станції у 1939 році був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Там гідроелектростанцію було нагороджено дипломом II ступеня, а директора – малою срібною медаллю. У післявоєнний період сфера обслуговування ГЕС розширилася: до неї було підімкнено 70 тис. світлоточок, близько 2,5 тис. різних за потужністю електродвигунів [4]. ГЕС пропрацювала до 1965 року і через нерентабельність була закрита.

1. Геологические памятники Украины: Справочник-путеводитель / Н.Е. Коротенко, А.С. Щирица, А.Я. Каневский и др. К.: Наукова думка, 1985. С. 156.

2. Геологічні пам'ятки України. У 4-х тт. Т. 2 / В.П. Безвинний, О.Б. Бобров, В.П. Брянський та ін. / За ред. В.І. Калініна, Д.С. Гурського. К., 2007. 320 с.
 3. Державна геологічна карта України. Масштаб 1:200 000. Центральнoукраїнська серія. Аркуші: М-36-ХІХ (Біла Церква), М-36-ХХV (Умань). Пояснювальна записка. Київ: Державна геологічна служба, Північне державне регіональне геологічне підприємство «Північгеологія», 2006. 165 с.
 4. Мокієць В.О. Каньйон Гірського Тікичу – геолого-геоморфологічна пам'ятка державного значення. *Мінеральні ресурси України*. 2011. №4. С. 42-46.
 5. Сологуб В. Історія Буцької ГЕС на річці Гірський Тікич. URL: <https://buky.com.ua/uk/istoriya-butskoyi-ges/>.
 6. Справочник по петрографии Украины (магматические и метаморфические породы) / И.С.Усенко, К.Е. Есипчук, И.Л. Личак и др. К.: Наукова думка, 1975. 580 с.
-
1. Neolohycheskye pamyatnyky Ukrainy: Spravochnyk-putevodytel' / N.E. Korotenko, A.S. Shchyrytsa, A.YA. Kanevsky y dr. K.: Naukova dumka, 1985. S. 156.
 2. Neolohichni pam'yatky Ukrainy. U 4-kh tt. T. 2 / V.P. Bezvynnyy, O.B. Bobrov, V.P. Bryans'ky y ta in. / Za red. V.I. Kalinina, D.S. Hurs'koho. K., 2007. 320 s.
 3. Derzhavna heolohichna karta Ukrainy. Masshtab 1:200 000. Tsentral'noukrayins'ka seriya. Arkushi: M-36-KHIKH (Bila Tserkva), M-36-XXV (Uman'). Poyasnyuval'na zapyska. Kyiv: Derzhavna heolohichna sluzhba, Pivnichne derzhavne rehional'ne heolohichne pidpryyemstvo «Pivnichheolohiya», 2006. 165 s.
 4. Mokiyets' V.O. Kan'yon Hirs'koho Tikychu – heoloho-heomorfologichna pam'yatka derzhavnoho znachennya. *Mineral'ni resursy Ukrainy*. 2011. №4. S. 42-46.
 5. Solohub V. Istorya Buts'koyi HES na richtsi Hirs'ky y Tikych. URL: <https://buky.com.ua/uk/istoriya-butskoyi-ges/>.
 6. Spravochnyk po petrohrafyy Ukrainy (mahmatycheskye y metamorfycheskye porody) / Y.S.Usenko, K.E. Esypchuk, Y.L. Lychak y dr. K.: Naukova dumka, 1975. 580 s.

Подано до редакції 03.11.2019